

## פרק ג'. התמודדות עם כנענים, גלות בבל (פרס) וגלות יון.

המגע עם הכנענים לא הביא לעימותים בענייני האמונה, אבל הסכנה באה מצד אורח חייהם של השכנים החדשים, שהיו אדוקים ביותר בעבודה זרה. כפי הנראה מספרי נביאים ראשונים, היתה לעם ישראל משיכה חזקה לע"ז של כנענים. מדוע?

### א'. יצר של עבודה זרה

בי רב אשי אוקי אשלשה מלכים (לואין להס חלק לעה"צ) אמר למחר נפתח בחברין (שהיו תלמידי חכמים כמותנו ואין להס חלק לעתיל) אתא מנשה (נחלוס) איתחזי ליה בחלמיה אמר חברך וחבירי דאבוך קרית לן מהיבא בעית למישרא המוציא אמר ליה לא ידענא אמר ליה מהיבא דבעית למישרא המוציא לא גמירת (אינך יודע מאיזה מקום צפת אתה לריך לזטוע המוליא) וחברך קרית לן אמר ליה אגמריה לי ולמחר דרישנא ליה משמך בפירקא אמר ליה מהיבא דקרים בישולא (ממקום שנקרמין פניה של פת צתנור להיינו מלמעלה) אמר ליה מאחר דחכימתו כולי האי מאי טעמא קא פלחיתו לעבודה זרה אמר ליה אי הות התם הות נקיטנא בשיפולי גלימא (היית מגזה שפת חלוקך מצין רגליך כדי שתהא קל לרוץ, והיית רץ לשם מפני יצר עבודה זרה שהיה שולט) ורהתת אבתראי.

מסכת סנהדרין דף קב עמוד א

### ב'. למה יצר של עבודה זרה מיוחד לישראל?

יצרא דעבודה זרה הוא שמגרה להיות נמשך אחר העבודה זרה. ויצר הרע הזה במחשבת האדם, שהוא כח שכלי, מטעם אשר התבאר, מפני כי יש לישראל חבור אל השם יתברך, ויצרא דעבודה זרה הוא כח מוכן לאבד מישראל מעלה זאת, ולהטעותם אחר העבודה זרה.

מהר"ל, נצח ישראל פרק ג

יצרא דעבודה זרה – זה יצר שכלי, כלומר רוחני, שמכוחו נמשך אדם לרוחניות מזוייפת, ומוצא את סיפוקו בעבודה זרה, במיסטיקה ובפולחנים מאגיים, שנותנים לאדם הרגשה של נגיעה בכוחות רוחניים נעלמים, שיכולים להתגלות בתוך המציאות הגשמית סביבנו.

פן נוסף של נסיון עבודה זרה הינו העתקת ענייני עבודה זרה לתוך עבודת ה', ממנו הזהירה התורה:

### ג'. איכה יעבדו הגוים האלה את אלהיהם ואעשה כן גם אני

כי יכרית יקוק אלהיך את הגוים אשר אתה בא שמה לרשת אותם מפניך וירשת אתם וישבת בארצם: השמר לך פן תנקש אחריהם אחרי השמדם מפניך ופן תדרש לאלהיהם לאמר איכה יעבדו הגוים האלה את אלהיהם ואעשה כן גם אני: לא תעשה כן ליקוק אלהיך כי כל תועבת יקוק אשר שנא עשו לאלהיהם כי גם את בניהם ואת בנותיהם ישרפו באש לאלהיהם:

דברים פרק יב, כט-לא

### ד'. לא לעבוד להקב"ה בעבודת האלילים

כי יכרית ה' אלהיך את הגוים. פרשה זו תזהיר האדם שלא לעבוד להקב"ה בעבודת האלילים, ונתן טעם בזה: כי כל תועבת ה' אשר שנא עשו לאלהיהם, ואמר: ופן תדרוש לאלהיהם לאמר איכה יעבדו הגוים האלה את אלהיהם ואעשה כן גם אני, להקב"ה, מה שהם עושין לעכו"ם, ותחשוב שהיא דרך טובה והקב"ה רוצה בכך, לא תעשה כן, וגו'.

פירוש רבינו בחיי שם

במבט ראשון, תמוה: וכי יתכן לעבוד את בורא עולם בעבודת האלילים? אך רבינו בחיי אומר שאין זו תימה כלל, כיון שזו תופעה קיימת: אדם לוקח דוגמה מרוחניות מזוייפת ומלביש אותה על עבודת השם! יש בנבכי הנפש של אדם שורש המושך אותו בכיוון זה (ואולי אין לזה קשר ליצרא דעבודה זרה, שהרי יצר זה התבטל, כדלהלן בקטע ו', אבל תופעת החיקוי קיימת גם בזמנינו, רח"ל), לכן התורה הזהירה של יכשלו בזה.

### ה'. הסבר נוסף למשיכה של בני ישראל לעבודה זרה של כנענים

אמר רב יהודה אמר רב יודעין היו ישראל בעבודה זרה שאין בה ממש ולא עבדו עבודה זרה אלא להתיר להם עריות בפרהסיא.

#### מסכת סנהדרין דף סג עמוד ב

אורח החיים של כנענים הצטיין בפריצות נוראה. והיא היתה קשורה לא רק למתירנות, אלא גם לעבודה זרה. פריצות היתה חלק מפולחן עשתורת, אלת הפריון (צלמיות שלה נמצאות לרוב בחפירות ארכאולוגיות בארץ ישראל). כך שעבודת עשתורת היתה פריצות "לשם שמים". לא נחזור על התיאור של מאבק נגד עבודה זרה בתנ"ך, נציין רק שסופו היה בתחילת תקופת בית שני:

#### ו'. מסכת יומא דף סט עמוד ב

ויצעקו אל ה' אלהים בקול גדול מאי אמור אמר רב ואיתימא רבי יוחנן בייא בייא היינו האי דאחרביה למקדשא וקליה להיכליה וקטלינהו וכולהו צדיקי ואגלינהו לישראל מארעהון ועדיין מרקד בינן כלום יהבתייה לן אלא לקבולי ביה אגרא לא איהו בעינן ולא אגריה בעינן נפל להו פיתקא מרקייעא דהוה כתב בה אמת אמר רב חנינא שמע מינה חותמו של הקדוש ברוך הוא אמת אותיבו בתעניתא תלתא יומין ותלתא לילואתא מסרוהו ניהליהו וגו'.

### נסיון נוסף שנבע מחיקוי עמי נכר.

#### ז'. הבטחון – יסוד לישיע ישראל

בטחון מוחלט בכוחה של תורת ה' וקיומה המלא של תורה זו, הם התנאים היסודיים לישיע ישראל. ואילו התערערות הבטחון הזה מהווה את הגורם העיקרי לכל הפורענויות המתרגשות על העם. בכח התורה מסוגל היה ישראל לשאת ולסבול את כל הסערות המתחוללות בתולדות האנושות, אבל המציאות המדאיבה היתה שאף בנשאו את התורה בזרועותיו ביקש לו ישראל מגן ומחסה גם אצל יסודות אלילים וחיקה את עמי הנכר אשר התבצרו להם מאחורי כוחות הטבע ומעשי ידי אדם. לא היה לו לישראל העוז והאומץ לרחף בחלל בהינשאו על כנפי התורה. הוא דרש "מלך לשפטנו ככל הגוים" (שמואל א ח - ה). הוא רצה לרקוד מסביב לעגל הזהב כי דבר ה' בלבד לא המפיק לו. "שאינו אלוהות הרבה" (סנהדרין ס"ג). כך נצטמצם דבר ה' והיה ל"דת" ופולחן, אשר הספיק למימד אחד של החיים בעוד שיתר ממדי החיים היו זקוקים לגורמים אחרים אלילים.

מאות שנים לאחר מעשה העגל בימי שמואל שוב דרשו ישראל עליהם מלך - ואחרי כן קם מלך אשר חשש מפני התערערות העם לעבודת ה' פן יערער הדבר את כסא מלכותו. "ויעש שני עגלי זהב ויאמר אליהם רב לכם מעלות ירושלים הנה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים" (מלכים א', י"ב כ"ח). את דבר ה' סגרו בתוך ההיכל, ולא היה להם העוז להקדיש לו את חייהם, את בתיהם, את עריהם את ארצם ואת מדינתם. בשביל אלה ביקשו גורמים אחרים זרים כך סרה רוח ה' מן העם ומלך אשור התגבר על מדינת דבר ה' והחריבה.

ושוב נתעוררה בישראל רוח דבר ה' והוכיחה את כח גבורתה. כורש מלך פרס נכנע לה והמכבים ניצחו בה במלחמות ה' אשר נלחמו נגד היוונים, אבל שוב נטשו ישראל את דגל התורה. בני החשמונאים זלזלו בדבר ה' כאילו לא הוא אשר הנחיל להם את הנצחון ודחקהו

לקרן זוית, או ניצלוהו לרעה כדי לחזק את כס מלכותם. הם אחזו בחרבם והפכוהו לחרב המלכות. שוב המליכו עליהם מלך בשר ודם אשר ישא את גורל העם. כך הרחיקו את רוח התורה מחיי המדינה והורידו את התורה משלטונה. אמנם המשפחות הבודדות בבתיהן הוסיפו לשמור אמונים לרוח התורה אבל חיי המדינה והחיים הציבוריים נתרוקנו מן התורה.

מתקופה לתקופה מניח ה' לעמו לשוב אל ארצו כדי לנסותו אם כבר נתבגר די הצורך בשביל מדינת התורה הנצחית עלי אדמות; אם במשך שנות גלותו למד להכיר את אפסותם של האלילים מעשה ידי אדם, אם כל הנסים שהתרחשו לו במשך שנות גלותו לימדוהו להתמסר ללא סייג אך ורק לתורה, ולהמשיך בהתמסרות זו גם בהיותו שרוי על אדמתו תוך חרות ועצמאות.

אך עד כה<sup>16</sup> טרם הוכיח ישראל כי כבר הגיע לבגרות כזאת. אמנם בהיותו נטול אדמה ומולדת הוא מגלה התמסרות רבה תוך שמחה ובטחון לתורת ה'; אבל קיים החשש כי ברגע בו ידמה שהוא עומד על קרקע מוצקה משלו, יתחיל להפריז בהערכת חשיבותה של האדמה, של העצמאות המדינית והחרות החברתית, ויתרחק מן התורה וערכיה. הוא יעמיד לרשות התורה היכל מצומצם וסגור ואילו בחייו הציבוריים ישליט את הערכים האליליים לפי רוח הזמן וכך ישוב אל אותו החטא אשר הביא לידי החורבן.

רש"ר הירש, במעגלי השנה, ד' עמ' ל"ח – מ"א

### התמודדות עם פרס – דואליזם (אמונה בשתי רשויות)

בתחילת גלות בבל באו הגולים במגע עם הבבלים, עם שהיה מוכר להם זמן רב וגם דבר שפה ארמית, המוכרת היטב לבני ישראל. אך כעבור שבעים שנה נכבשה בבל ע"י צבאות של שני בעלי הברית, מלכי פרס ומדי, ועל חורבותיה של האימפריה הבבלית קמה אימפריה פרסית חדשה. הדת הרשמית והמרכזית באימפריה הפרסית היתה דת "זורואסטרית" או מזדאיזם. כוהני דת זו (מגיס) מכונים בתלמוד בשם אמגושים.

כדי להסביר את הרעיון המרכזי של דת זו, נזכיר שיש שאלות יסוד, שכל תרבות אנושית מימי בראשית עד ימינו אנו, נדרשה להן:

- מה הוא העולם, הסובב אותנו, מה יש בו ואיך הוא התהווה?
- מי הוא האני, מנין אני בא ומה תכליתי בחיים?
- האם אני יכול להכיר ולהבין את העולם הסובב אותי? האם אפשר להגיע לחקר האמת?

הפרסים הקדישו מחשבה בעיקר לשתי השאלות הראשונות. בקשר לשאלה הראשונה על עולם הסובב יש להוסיף את הבעיה שהטרידה מאז ומעולם את השכל של כל הוגי דעות היא מציאות הרע בעולם. "מפי עליון לא תצא הרעות והטוב (איכה פ"ג)"! איך מאלוה טוב ומטיב, מאל מלא חסד ורחמים, תצאנה רעות רבות ונוראות: עוני ורעב, חולי ומלחמות, אסונות טובע ורוע אנושי?

הזורואסטרים הציעו פתרון מקורי לשאלה קשה זו – רעיון שתי רשויות. לדבריהם, כל הטוב בעולמנו נברא על ידי האל הראשי, אֶהוּרָה-מְזְדָא (או אוֹהֶרְמְזְדָא<sup>17</sup>), וכל הרע נברא על ידי הישות הרעה, אַנְגְרָה-מְניו, הנקראת בפרסית תיכונה אֶהְרִימָן<sup>18</sup>. שני האלים הללו נפרדים זה מזה מעולם, ומלחמת חורמה נטושה ביניהם מדור דור. פעם מתגבר האל הטוב ומשעבד את האל הרע לשירותו ואז יש טוב בעולם, ופעם מתגבר האל הרע ומביא את כל הרעות שבעולם. לקץ הימים יעשו שלום

<sup>16</sup> הדברים נכתבו לפני 150 שנה.

<sup>17</sup> והנה רש"י בסנהדרין דף לט ע"א פירש: "דהורמיז – שד", וכך הסבירו החוקרים, שלפני הופעתו של זרתושטרה, המייסד של דת זו, היתה משמעות מילה זו בפרסית "שד", אלא שזרתושטרה הפך את תפקידי "הבחורים הטובים והרעים" בעולם האלילים.

<sup>18</sup> האור והאש נבראו על ידי אהורה-מזדא, ולכן הם מסמלים את הטוב. היעדר אור, כלומר חושך, מסמל את הרע. לפיכך האש הוא מרכיב חשוב בפולחן הזורואסטרי, ומסחבה זו ניצבת מדורת אש במרכז המקדשים הזורואסטריים, והמתפללים פונים אליה בזמן התפילה.

ביניהם, ולא ישיג האחד את גבולו של השני, כי האל הטוב ימשול לבדו על עולמו הטוב והאל הרע ימלוך על עולמו הרע לנצח נצחים.

### ח'. מה רצה האמגושא (כהן דת) לומר לחכם יהודי?

אמר ליה ההוא אמגושא לאמימר מפלגך לעילאי דהורמיז מפלגך לתתאי דאהורמיז. אמר ליה אם כן היכי שביק ליה אהורמיז להורמיז לעבורי מיא בארעיה?

#### מסכת סנהדרין דף לט עמוד א

בדבריו רמז האמגושא כי האל הטוב, שברא את העולם העליון, כלומר, עולם-האור, הוא שוכן במרומים. לעומתו, האל הרע שברא את העולם השפל, עולם החשך, שוכן בשאול תחתיה. והאמגושא סבב פני הדברים אל העולם הקטן שהוא האדם, דמות כפולה, שהורכבה ע"י שני האלים הללו, ולכן יש בו חלק גשמי וחלק רוחני, גוף ונפש, חומר ורוח. והחכם היהודי (אמימר) התלוצץ בתשובתו על האמגושא ועל אמונתו: אם יש לאהרימן, האל הרע, שליטה בלעדית בעולם השפל, איך הוא מניח להורמיז להעביר מימיו דרך ארצו?

בשונה ממצרים, היתה לזורואסטרים השקפה מגובשת וברורה על העולם הסובב אותנו, שעל פיה אפשר היה להסביר כל תופעה בחיים. גם על שאלת היסוד השניה – מי הוא האני, ומה תכליתי בחיים, היתה להם תשובה ברורה מאד: על האדם לסייע בהתנהגותו לאל הטוב להשליט הטוב על הרע.

לא פלא שברבות הימים התפשטה אמונה זו, בשתי רשויות, מפרס למזרח התיכון כולו, ומשם לכל רחבי האימפריה הרומית. גם מאות שנים אחרי השבה מגלות בבל, חכמים עדיין חששו מאמונה זו:

### ט'. אדם שאומר בתפילתו: "מודים מודים" חשוד על אמונה בשתי רשויות

משנה. האומר על קן צפור יגיעו רחמיך ועל טוב יזכר שמך מודים מודים משתקין אותו. גמרא: בשלמא מודים מודים משתקין אותו משום דמיחזי כשתי רשויות וגו'.

#### מסכת ברכות דף לג עמוד ב

מענין ביותר הוא קטע מגמרא, המספר על סיבות יציאתו של אלישע בן אבויה לתרבות רעה:

### י'. אחר (אלישע בן אבויה) יצא לתרבות רעה בהשפעת רעיון של שניות

אחר קיצץ בנטיעות, עליו הכתוב אומר אל תתן את פיך לחטיא את בשרך. מאי היא? חזא מיטטרון דאתיהבא ליה רשותא למיתב למיכתב זכוותא דישראל אמר גמירא דלמעלה לא הוי לא ישיבה ולא תחרות ולא עורף ולא עיפוי שמא חס ושלום שתי רשויות הן וגו'.

#### מסכת חגיגה דף טו עמוד א

הנביא ישעיהו, שחזה את הסכנה שתעמוד בעתיד לבניי מאמונת שתי רשויות של פרסים, אומר:

### י"א. אין עוד מלבדו!

אני ידוד ואין עוד זולתי אין אלהים אאזרך ולא ידעתי: למען ידעו ממזרח שמש וממערבה כי אפס בלעדי אני ידוד ואין עוד: יוצר אור ובורא חשך עשה שלום ובורא רע אני ידוד עשה כל אלה:

#### ישעיהו פרק מה, ה-ז

**י"ב. מלבי"ם שם**

אני ה' עשה כל אלה, בל תשאל למה ברא חשך ורע, ר"ל למה הניח לו מקום בהמציאות, ולא המציא את הנמצאים באופן שישמד ההעדר לגמרי, על זה אמר כל זה עשה ה' המהוה המציאות, כי לולא זה לא היה אפשר לעשות ולגמר המציאות כפי שרצה חכמתו ורצונו יתברך כנ"ל.

\*\*\*

בשלב הזה מוכרחים לברר עמדת היהדות בנושא טעון זה: מהו מקור הרע בבריאה. האם אפשר לומר שהרע קיים בנגוד לרצונו של בורא עולם, כיון שרצונו הוא אך טוב? ודאי שלא, כיון "שאינן שום שליט ומושל אלא הוא", כדברי הרמח"ל (פרק א' קטע י"ז): "אי"כ צריך לבאר, לשם מה ברא הקב"ה את הרע בעולם, ואיך התהווה הרע ממנו, שהוא ית' טוב ומטיב?

הרמח"ל בדעת תבונות מבאר בהרחבה שחוט השני, שעובר בהנהגתו ית' מראשית הבריאה ועד אחרית הימים הוא **גילוי יחודו** ית', שאינן שום שליט ומושל אלא הוא, ואינן מנהיג לעולמו או לשום בריה בעולמו אלא הוא, ואינן מעכב על ידו, ואינן מונע לרצונו. הגילוי הזה הוא תכלית הבריאה, ולקראת מטרה זו מוביל הקב"ה את כל אירועי ההיסטוריה האנושית.

וכיצד אפשר לגלות יחודו? מבאר הרמח"ל, שבשונה משאר מעלות, יחודו – שאינן שום שליט אלא הוא, ואינן מעכב על ידו, ואינן מונע לרצונו – אפשר לגלות רק דרך השלילה. כלומר, תחילה צריך להיווצר רושם שקיים משהו כביכול בנגוד לרצונו ית', כאילו יש משהו שמעכב את רצונו ועומד בנח עצמו. לצורך זה משמש רע בכל תופעותיו, שמנוגד בתכלית לרצונו הטוב. וכאשר, באחרית הימים יתבטל הרע לגמרי, "וכל הרשעה כעשן תכלה", אז יתברר שבאמת אין, ולא היה שום דבר שמנוגד לרצונו של בורא, וכל מה שנדמה כמונע ומעכב לרצונו, יתגלה ככלי ומכשיר, שבו משתמש הבורא להוציא לפועל את רצונו. ובזה יתגלה עוד יותר יחודו, שאינן לך מעשה קטן או גדול שאינן תוכן כוונתו לתיקון השלם.<sup>19</sup>

במילים אחרות, כדי לגלות את יחודו ית', צריך ליצור את הרע כאפשרות של "הוי אמינא" של הצד ההפכי, הנוגד לכאורה לרצונו וממשלתו ית', ונראה כפוגם בהכרת היחוד. ומתוך שלילת ה"הוי אמינא" יתגלה יחודו ית' על ידי שיתברר שהכל בעולמו, כולל הרע, באמתו ית' ומתנהל בחכמה עמוקה לקראת התכלית של ביטול הרע בפועל, לעתיד לבא.

**י"ג. הוא עצמו בורא הטוב והרע**

ואמנם המאמין ביחוד ומבין ענינו, צריך שיאמין שהקב"ה הוא אחד יחיד ומיוחד, שאינן לו מונע ומעכב כלל ועיקר בשום פנים ובשום צד, אלא הוא לבדו מושל בכל. לא מבעיא שאינן רשות נגדו ח"ו, אלא הוא עצמו בורא הטוב והרע, כענין הכתוב (ישעיה מה, ז): "יוצר אור ובורא חושך עושה שלום ובורא רע, אני ה' עושה כל אלה".

**דעת תבונות, אות ל"ו**

**י"ד. כדי לגלות יחודו – שאינן שום דבר קיים אלא ברצונו – צריך לשלול את ההיפך**

אמר השכל: הנה מה שאנו צריכים להבין הרבה, הוא ענין החסרונות האלה הנמצאים בבריאה, ענין הרעות הנמצאות בה<sup>20</sup>, שהם ענינים שלא כחק שלימותו ית', וכמו שביארנו, אשר על כן נכשלו במ הפושעים, איש לפי דרכו הרעה, וכמו שביארנו לך למעלה; כי ודאי לפי שלימותו ית' לא היה לו לעשות אלא טובות לבד. אמנם עתה אבינך הכל על בוריו בס"ד. הנה כשאנו

<sup>19</sup> ועיין בדעת תבונות שם שמסביר, מדוע בחר הקב"ה דווקא בגילוי יחודו כציר מרכזי של כל הבריאה ולא בגילוי שאר מידותיו, ומבאר שם שתכנית של גילוי היחוד נותן מקום לבחירה של אדם ולעבודו על ידי התגברות על הרע.  
<sup>20</sup> החסר שהקב"ה ברא את הבריאה מחוסרת כדי שאדם ישלים אותה ובכך יהפוך לשותף במעשה בראשית, אינו מספיק, שהרי אין הוא מסביר את השתלשלות הרע והגעתו למימדים מפלצתיים, כפי שאנו רואים בחברה האנושית. מאותה סיבה א"א גם להסתפק בהסבר, שהרע נברא כדי לתת מקום לבחירה חופשית.

אומרים שהקב"ה הוא יחיד, הלא אנו מבינים שאין זולתו, שאין הפך לו, שאין לו מונע, וכו'. נמצא, שלא די לקיים בו ית' הטוב, אלא שצריך לשלול ממנו ההפך. אך כל שאר המעלות שנוכל לחשוב בו - אין שייך בהם ההפך כלל. פירוש, דרך משל: בגדר החכמה אין שייך הסכלות, כי הלא חכמה יגדור אותה מה שהדעת מלא מצויורי הדברים על יושרם. בדרך החסידות אין שייך הרע, כי גדרו הוא - לעשות טוב עם הכל<sup>21</sup>. אך בגדר היחוד שייך ההפך, כי גדרו הוא - יחוד שאין אחר עמו. הרי, שגדר שאר המעלות הוא קיום הטוב מצד עצמו, וגדר היחוד הוא שלילת הרע.

עתה הנך רואה, שאם היה רוצה הקדוש ברוך הוא לגלות כל שאר מעלות שלימותו, כיון שהם כולם רק מעלות של טוב - אין בגדרם אלא קיום הטוב, ולא היה שייך בגילויים עשיית הרע. אך ברצותו לגלות היחוד, שבגדרו יש שלילת הרע, הנה שייך לעשות הרע, ולשלול אותו מן המציאות המוכרח והשליטה<sup>22</sup>, כדי שיהיו כל חלקי הגדר מתגלים היטב. ואל תטעי לומר שגם לתת ביאור לחכמה צריך להראות הסכלות, וכן לבאר החסידות צריך להראות האכזריות, כי אין הפך ניכר אלא מהפכו; כי צריך להבין שכל מעלות הטוב אין לנו להבינם אלא מעלות הטוב לפי מה שהוא טוב, ושליטת ההיפך של המעלות ההם אינם בכלל גדר המעלות ההם הטובות, אלא כולם כאחד נכנסים תחת גדר היחוד, שהוא שלילת כל מה שהוא זולתו, וכולם מיני הסוג הזה יחשבו. ומי שרוצה להבין צריך שלא יערב מיני סוג אחד עם מיני סוג אחר.

#### דעת תבונות, אות ל"ח

- הגדרת היחוד - ע"י שלילת כל ההפך לו.
- בירור היחוד גורם לצורך בבריאת הרע והחסרונות, כי על ידי שלילתם מתברר גדר היחוד.

#### ט"ו. כל הזמן שהקב"ה רוצה, הוא מניח לרע בעולם לשלוט

מעתה הנה כבר ראית, מה נשתנה כח מעלת היחוד הזה מכל שאר המעלות אשר לשלימות - שזה הוא הנותן מקום להילוך הזה של חסרון ושלימות, עבודה וקיבול שכר. כי אמנם אם לא היה רוצה הרצון העליון אלא לגלות מעלות משלימותו, לא היה לו לפעול אלא דברים שלמים לפי השלימות ההוא שהיה רוצה לגלות, ולא היה ראוי שיהיה בהם שום חסרון כלל, כאשר כבר הקדמנו, שלברר כל מעלה אחרת חוץ ממעלת היחוד - אין שייך להראות חסרונות. ואם לא היה חסרון - לא היה מקום עבודה לאדם, ולא מקום שיקבל שכר. אך כשבחר שהמתגלה משלימותו יהיה יחודו ית', אז נמשך מזה שיהיה חסרון בנבראיו, שהרי צריך להראות החסרון כדי להראות שלילתו וכו'<sup>23</sup>.

ואף על פי שהנבראים נבראו בחסרונם, אך לא יהיה החסרון מום קבוע בהם, אלא אדרבה מום עובר, מום שצריך לעבור על כל פנים, אלא שהרבה דרכים ימצאו להעביר אותו.

ותביני שרש כל זה, כי הנה החסרון ההוא לא נולד אלא מהסתר פניו של האדון ב"ה, שלא רצה להאיר פניו על נבראיו מתחלה מיד, שיהיו שלמים בתחילה, אלא אדרבה, הסתיר פניו מהם והשאירם חסרים, כי הנה אור פני מלך - חיים ודאי, והסתרו הוא מקור כל הרע, ועוד נדבר מזה לקמן בס"ד. אבל כיון שהכוונה התכליתית בהסתר הזה אינה להיות נסתר, אלא אדרבה ליגלות אחר כך, ולהעביר כל הרעה שנולדה רק מן ההסתר ההוא, הנה על כן שם לו חק ומשפט

<sup>21</sup> "צד החסרון שכנגד כל מעלה אינו בא להגדיר את המעלה כי היא מוגדרת ע"י ערכיה החיוביים. ביאור הכלל "יתרון האור ניכר מתוך החושך" הוא שהחושך מבליט את מעלת האור אבל אין החושך נצרך כדי להגדיר את מהות האור וכן הוא בכל המעלות זולת במעלת היחוד" - הערה של הגר"ח פרידלנדר.

<sup>22</sup> כלומר, להכיר שמציאות הרע תלויה ברצונו ית' - שרצה בקיומו הזמני של הרע, ואין שום הכרח מצד עצמו למציאותו.

<sup>23</sup> זה חידוש יסודי של רמח"ל: עיקר בריאת הרע היא לשם גילוי יחודו ית', ואפשרות הבחירה החופשית היא תוצאה מזה, ולא להיפך. אולי יורשה לנו להביא סיפור נאה שימחיש את דברי רמח"ל המאירים: תלמיד חכם אחד שעסק בהפצת התורה בישובי הפריפריה, הצליח לקשור קשרים במשרד החינוך, והסתיע הרבה במנכ"ל המשרד, שבעצמו היה רחוק מתורה ומצוות, אבל תמך בפעילות חינוכית. והנה, אחר הבחירות, התחלף שר החינוך, וכאשר הגיע אותו תלמיד חכם למשרד עם בקשות חדשות, פנה כהרגלו למנכ"ל "מצטער", אמר המנכ"ל, - ויקם מלך חדש - לך אליו ותדבר אתו". בלית ברירה, פנה התלמיד חכם ללשכתו של שר החינוך, המתין לאישור פגישה, ואחרי שיחה עקרה של חצי שעה, בה הסביר השר שתקציבו מוגבל וידיו כבולות - יצא מלשכתו בידים ריקות. ואז, כשהוא פוסע במסדרון בפחי נפש, נתקל במנכ"ל שאמר לו: "תכנס אלי" - ותוך רבע שעה, מילא כמעט את כל בקשותיו של הרב בלי להזדקק לאישורו של השר. ועכשיו תחשבו רגע - לשם מה שלח המנכ"ל את הרב לשר החינוך תחילה? מה הוא רצה להשיג? אם למדנו את דברי הרמח"ל טוב, לא נתקשה להבינו.

לגלות פני טובו הנסתרים; וזה או על ידי מעשים שיעשו בני האדם, הם המה המשפטים והתורות אשר נתן לנו תורתו תורת אמת, אשר יעשה אותם האדם וחי בהם בחיים הנצחיים; כי שכר מצוה - מצוה, הוא הארת פניו ית"ש, שהסתיר אותם מן האדם בתחילת יצירתו; כי הנה על כן לעמל נברא, בהיות היצר רע שולט בו, ורבה רעתו עליו בכל מיני חסרונות, והריחוק אשר לו מאור החיים; ומעשי המצוות מאירים עליו האור הגנוז, עד שבהשלימו חק מצוותיו, נשלם עצמו עמהם ליאור באור החיים, וכו'.

אמנם, הנה זה הוא מחוקו של היחוד העליון לבדו ב"ה - להראות עוצם ממשלתו השלימה; שכל הזמן שהוא רוצה, מניח העולם להיות סוער והולך בילדי הזמן, עת אשר שלט הרע בעולם; ולא עוד, אלא שאינו מעכב על ידי הרע הזה מעשות כל אשר בכחו לעשות, ואפילו מגיעות בריותיו עד הדיוטא התחתונה. אפס כי לא מפני זה יאבד עולמו, כי הממשלה לו לבדו, והוא עשה, והוא סובל, והוא מחץ, והוא ירפא, ואין עוד מלבדו. והנה זה יתד חזק לאמונת בני ישראל, אשר לא ירך לבם לא מאורך הגלות ולא ממרירותו הקשה. כי אדרבה, הרשה הקדוש ברוך הוא והניח לרע לעשות כל מה שבכחו לעשות, כמו שביארנו. ובסוף הכל - כל יותר שהקשה הרע את עול סבלו על הבריות, כן יותר יגלה כח יחודו ית' וממשלתו העצומה אשר הוא כל יכול, ומתוך עומק הצרות הרבות והרעות מצמיח ישועה בכחו הגדול.

ומה שעתה בעבור רוב הסתר הפנים נפסדו הדיעות ונתקלקלו כל המעשים, ומזה נמשך גם כן בבריות עוצם הקלקול והפחיתות, כענין שאמרו (סוטה מח א): "ניטל טעם הפירות" וכו', וכל שאר הדברים הרעים שספרו לנו רז"ל, ואשר רואים אנחנו בעינינו - הארץ והנה תהו ובהו, וכמאמרם ז"ל (סוטה מט ב): "חוצפא יסגא ויוקר יאמיר" וכו', שכל זה הוא תגבורת הרע הגדול, הנה כאשר יגלה כבוד ה' - ישובו כל הדיעות לדרך הישרה, וכל המעשים יהיו מתוקנים כראוי, ויהיו בני האדם מתדבקים בקונם, כמו שאמר הכתוב (יואל ג, א): "אשפוך את רוחי על כל בשר" וגו'; וכן (ירמיהו לא, ג): "ולא ילמדו עוד איש את רעהו וגו' לאמר דעו את ה', כי כלם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם"; ותהיה התשוקה כללית לכל העולם להתקדש בקדושתו ית', כענין שנאמר (ישעיהו ב, ג): "והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל ה' וגו' ויורנו מדרכיו ונלכה באורחתי" וגו'.

#### **דעת תבונות, אות מ**

- סוף בירור היחוד - ביטול כל החסרונות.
- הסתר פניו גורם לחסרונות, וע"י קיום המצוות - מאיר ה' פניו ועל ידי זה מתבטלים החסרונות.
- ככל שהרע מתחזק ומתעצם – כך יתברר יותר גילוי היחוד לעתיד. הגדלת הרע מועילה להגדיל את גילוי היחוד לעת"ל, כי לעומת מה שנראית שליטת הרע יותר גדולה, ודומה שסותרת את שליטתו של הקב"ה בעולמו, יתגלה יותר עוצם שליטת יחודו לעת"ל.

#### **ט"ז. סיבת מציאות הרע – סיכום**

אמר השכל - הכלל קצר ונוח לקבלו. רצה הרצון העליון לגלות ולברר אמתת יחודו - שאין שום יכולת נגד יכלתו כלל ועיקר, ועל היסוד הזה בנה עולמו בכל חוקותיו. והכלל הוא, מה שהוא מסתיר פניו ונותן מקום לרע לימצא, עד שיחזור ויגלה טובו, והרע לא ימצא עוד, ונראה יחוד ממשלתו. ובין כך ובין כך ניתן מקום עבודה לאדם כל זמן שהחסרון נמצא, והשלמות עומד להתגלות; ואחר שנתגלה - הוא זמן קבלת השכר על העבודה שנעשית כבר:

**רמח"ל, דעת תבונות, מ"ב**

### **גלות יוון**

כל האירועים של גלות יוון התרחשו בתוך גבולותינו, עת ישב העם היהודי בארצו. בשונה ממלכי בבל, השלטון היווני לא ביקש להגלותינו לארצות נכר וגם לא ביקש למחוק את תודעתנו הלאומית. גזירותיו

של אנטיוכוס, לא כווננו נגד סמליו הלאומיים של העם היהודי, אלא נגד אורח חייו ותרבותו. הנסיון של אנטיוכוס לכפות את התרבות היוונית על היהודים עמד בבסיס המאבק שניטש בין ישראל למלכות יון. האם מאבק תרבותי זה כלל גם התנגשות עם חכמת יוון? האם היו וויכוחים עם פילוסופים היוונים (פילוסופיה היא חקר מושגי יסוד בהכרה האנושית – כמו קיום, מציאות, נפש, סיבתיות – מתוך גישה ביקורתית והסתמכות על טיעונים לוגיים; היא החלה את דרכה ביוון העתיקה)? במבט ראשון נראה שכן, עכ"פ כך מציגים את הדברים מתבררים לא מעטים. אך עובדה היא שבספרות חז"ל אין זכר לעימות רעיוני עם החכמה היוונית<sup>24</sup>, ולא מוזכרת השפעה שלילית של חכמת יוון על בני ישראל בתקופה החשמונאית. הרשע של 'מלכות יוון הרשעה', מתואר במדרש באופן שונה:

### י"ז. חושך זה גלות יון

וחושך זה גלות יון שהחשיכה עיניהם של ישראל בגזירותיהן שהיתה אומרת להם, כתבו על קרן השור שאין לכם חלק באלהי ישראל.

#### בראשית רבה פרשת בראשית פרשה ב

החושך נעוץ בגזרות, בנסיון לבטל שמירת התורה והמצוות, שנעשה בסיוע המתיוונים, ומסתבר, שאף ביוזמתם. אך אין מדובר במשהו שמתקשר לחכמה היוונית, ואף אין זכר לעימות עם חכמה זו באותה תקופה<sup>25</sup>. מכל חכמי יוון, בספרות חז"ל מוזכר בפירוש רק הז'מרוס, המשורר הגדול של יוון העתיקה, שחיבר ספרים הידועים: "איליאדה" ו"אודיסיאה"<sup>26</sup>:

### י"ח. הומרוס מוזכר בתלמוד

אומרים צדוקים קובלין אנו עליכם פרושים שאתם אומרים כתבי הקודש מטמאין את הידים וספרי הומריס אינו מטמא את הידים א"ר יוחנן בן זכאי וכי אין לנו על הפרושים אלא זו בלבד הרי הם אומרים עצמות חמור טהורים ועצמות יוחנן כהן גדול טמאים אמרו לו לפי חבתן היא טומאתן שלא יעשה אדם עצמות אביו ואמו תרוודות אמר להם אף כתבי הקודש לפי חבתן היא טומאתן וספרי הומריס שאינן חביבין אינן מטמאין את הידים:

#### מסכת ידים פרק ד, משנה ו

בנוגע לפילוסופיה היוונית הקלאסית, אין שום איזכור בספרות חז"ל: לא אפלטון וגם לא אריסטו, שסביב דעותיו נערכו דיונים סוערים מאד בתקופת הראשונים, לא מוזכרים כלל בדברי חכמינו.

### י"ט. בדברי חז"ל מוזכרים כמה פעמים "פילוסופוסים"

פילוסופוס אחד שאל את רבי הושעיה, א"ל אם חביבה היא המילה מפני מה לא נתנה לאדם הראשון וכו', א"ל להוציאך חלק אי אפשר אלא כל מה שנברא בששת ימי בראשית צריכין עשייה, כגון החרדל צריך למתוק, התורמוסים צריך למתוק, החיטין צריכין להטחון, אפילו אדם צריך תיקון.

#### בראשית רבה פרשת בראשית פרשה יא סימן ו

<sup>24</sup> אפילו מעשיהם של המתיוונים בזמן גזרות אנטיוכוס כמעט ולא הוזכרו בספרות חז"ל (פרט למקרה של מרים בת בילגה שביתתה את המזבח), ואנו יודעים עליהם בעיקר מספר חשמונאים, וכן מדברי דניאל פייא המתאר את מרשיעי הברית שנלוו על היוונים.

<sup>25</sup> כמה היסטוריונים קושרים את הצדוקים עם מתיוונים, משום שצדוקים מופיעים בזמן בו המתיוונים נעלמים מבמת ההיסטוריה. אם אכן הצדוקים המשיכו את דרכם של המתיוונים, היה זה במישור פוליטי כהתנגדות להשפעה של הפרושים, חכמי תושבע"פ, אך לא נראה איזשהו קשר אידיאולוגי בין הצדוקים לבין נושאי תרבות יוון. ולפי חז"ל ראשית הולדת הצדוקים הם בצדוק ובייתוס שלא הבינו את דברי רבותיהם.

<sup>26</sup> האמת, שבדברי חז"ל מוזכר גם חכם בשם אפיקורוס (חי בימי אלכסנדר מוקדון) ששמו נקשר לכינוי גנאי שנתנו חז"ל לכופרים: 'אפיקורס'. אזכור זה הוא כ"כ עמום, שדורות של מפרשים לא זיהו כלל את הקשר ההיסטורי בין מילה 'אפיקורס' לשמו של אדם, ודרשו אותה לשון אפיקורות והפקרות, אבל אין ספק שכינוי זה קשור לאותה חכם, שהיה מפורסם בכפירתו בכל אמונות מסורתיות.



**כ'. לפעמים "פילוסופוסים" פנו בשאלות לחכמים**

ת"ר שאלו פלוסופין את הזקנים ברומי אם אלהיכם אין רצונו בעבודת כוכבים מפני מה אינו מבטלה אמרו להם אילו לדבר שאין העולם צורך לו היו עובדין הרי הוא מבטלה הרי הן עובדין לחמה וללבנה ולכוכבים ולמזלות יאבד עולם מפני השוטים אלא עולם כמנהגו נוהג ושוטים שקלקלו עתידין ליתן את הדין.

**מסכת עבודה זרה דף נד עמוד ב**

לעתים אלו שאלות באמת 'פילוסופיות', ולעתים הן שאלות של ידע, אבל מתוכם לא ניתן להסיק, מה השקפתם של השואלים, והאם הם משתייכים לאסכולה פילוסופית מסויימת.

**כ"א. לא תמיד משמעות המילה "פילוסוף" בדברי חז"ל זהה למשמעות המקובלת**

אימא שלום דביתהו דרבי אליעזר אחתיה דרבן גמליאל הואי הוה ההוא פילוסופא דהוה שקיל שמא דלא מקבל שוחדא בעו לאחוכי ביה אעיילא ליה שרגא דדהבא ואזול לקמיה אמרה ליה בעינא דניפלגי לי בנכסי דבי נשי אמר להו פלוגו אמר ליה כתיב לן במקום ברא ברתא לא תירות אמר ליה מן יומא דגליתון מארעכון איתנטלית אורייתא דמשה ואיתיהיבת עוון גליון וכתיב ביה ברא וברתא כחדא ירתון למחר הדר עייל ליה איהו חמרא לובא אמר להו שפילית לסיפיה דעוון גליון וכתב ביה אנא לא למיפחת מן אורייתא דמשה אתיתי ולא לאוספי על אורייתא דמשה אתיתי וכתיב ביה במקום ברא ברתא לא תירות אמרה ליה נהור נהוריך כשרגא אמר ליה רבן גמליאל אתא חמרא ובטש לשרגא.

**מסכת שבת דף קטז עמוד א**

הנה בקטע הזה אדם שמכונה "פילוסופא" מתברר כנוצרי, המצטט את הברית החדשה, וכך פירש שם רש"י: "פילוסופא – מין". אבל התוספות ציינו שם במקום: "ורבינו שמע מיהודי אחד שבא מארץ יון ואמר דבלשון יון פלוסופס הוא דוד החכמה", כלומר אוהב החכמה.

ואם כבר נגענו בנוצרים, הרי חז"ל תקפו בחריפות עצומה את דעותיהם ואת ספריהם, "ספרי מינים", כפי שמתברר באותה סוגיא במסכת שבת: "הגליונים וספרי מינין אין מצילין אותם מפני הדליקה וכו' רבי טרפון אקפח את בני שאם יבאו לידי שאני אשרוף אותם ואת האזכרות שבהן" (מסכת שבת דף קט"ז ע"א). בגמרא מוזכר גם שחז"ל היו מתווכחים עם המינים<sup>27</sup>.

ומאידך, לא דברו כלל על סכנה הנובעת מחכמה יוונית ולא הזכירו וויכוחים בנושאי אמונה עם חכמי יוון<sup>28</sup>. וזה שאמרו חז"ל על אלישע בן אבויה שיצא לתרבות רעה, שעוד קודם לכן "זמר יונוני לא פסק מפומיה" (חגיגה ט"ו ע"ב), ובכך הצביעו על אחת הסיבות של התפקרותו, הרי זה מעיד רק על משיכה אחרי אורח חיים יווני עם כל התענוגות וזמירות, ולא על בעיות באמונה שנגרמו מהכרות עם חכמה יוונית. אדרבא, נראה מהגמרא שם בחגיגה (קטע י"א) שדווקא אמונה בשתי רשויות, שמקורה בפרס, היא שגרמה לו ספיקות באמונה ולא הפילוסופיה היוונית.

האם אפשר להסיק מכאן שאין בחכמה היוונית כל סכנה לאמונת ישראל? לא ולא, ויעידו על כך המאורעות הסוערים של ימי בינים סביב לימודי הפילוסופיה ופולמוס מורה הנבוכים. ללא כל ספק, יש במגע עם חכמת יוון סיכון לא קטן – א"כ מדוע חז"ל לא חששו מממנו ולא הזהירו מפניו?

התשובה נראית פשוטה: חז"ל לא הכירו פילוסופיה יוונית. אמנם החיכוך עם יוונים היה יומ-יומי, והראיה לכך היא חדירת השפה היוונית למושגי החיים וגם למושגים הלכתיים, המוזכרים במשנה

<sup>27</sup> "בעי מיניה יוסף בר חנין מרבי אבהו הני ספרי דבי אבידן (נש"י): ספרים שכתבו להם הגלחים להחזיקם עס ישראלי, ומקום שמתווכחים עס קרי ליה בי אבילון) מצילין אותן מפני הדליקה או אין מצילין? אין ולא ורפיא בידיה. רב לא אזיל לבי אבידן וכל שכן לבי נצרפי שמואל לבי נצרפי לא אזיל לבי אבידן אזיל אמרו ליה לרבא מאי טעמא לא אתית לבי אבידן אמר להו דיקלא פלגיא איכא באורחא וקשי לי ניעקריה דוכתיה קשי לי. מר בר יוסף אמר אנא מינייהו אנא ולא מסתפינא מינייהו וכו' רבי מאיר הוה קרי ליה אוון גליון רבי יוחנן הוה קרי ליה עוון גליון" (שבת דף ע"א).

<sup>28</sup> ומה שמובא בבכורות ח' ע"ב ויכוח של רבי יהושע בן חנניה עם סבי אתונה, זו התנצחות בחידות ובחידודים, שהיו אהובים על יוונים באותה תקופה, כגון: מלח שהסריח – במה מתקנים אותו, וכדו'. אין שם שום סממן של ויכוח בנושאי אמונה או של התנגשות בין אמונה לכפירה.

כגון: אפטרופוס, דייתיקי, פרוסבול, אפתיקי, סנהדרין, אנדרוגינוס, אסימון, אסטרוֹלוגין, אוקינוס, הדיוט, בולמוס, סנדל, פרקמטיא<sup>29</sup>. אבל לא נוצר כלל עימות או אפילו היכרות עם הפילוסופיה היוונית. הסיבה לכך היא שמצד אחד, רוב היוונים, עמם באו בני ישראל במגע, בעצמם לא היו בקיאים בפילוסופיה, שעסקו בה רק אליטות אינטלקטואליות ביוון. ומצד שני, באותה תקופה הספרים לא היו נפוצים, ועיקר לימוד החכמות, גם ביוון, היה בעל פה, במקומות מיוחדים לכך, לשם בני ישראל לא היו מגיעים<sup>30</sup>.

אפשר לסכם ולומר שמכל אותן הסיבות, העימות עם יוון היה במישור של אורח החיים ונבע מרצון של אליטות בעם ישראל לחקות את אורח החיים היווני עם הפולחן העליו של אליליה, להם היו מקדישים תחרויות ספורט, משתאות, הצגות תיאטרון וכל דבר יפה. ובתקופה מסויימת, נוסף לכך גם רצון השלטונות לכפות את אורח החיים הזה על כל עם ישראל. אבל לא היו עימותים בתחום האמונות והדעות.

ואם ישאל השואל: הרי חז"ל אמרו: "ארור שילמד בנו חכמת יונית" – ואיך אפשר לומר שלא היה עימות עם אותה חכמה? אם נעיין היטב בסוגיא, נראה שאין לה קשר לפילוסופיה או לשאר חכמות חיצוניות כלל.

### כ"ב. אסור ללמד חכמה יונית משום מעשה שהיה

ת"ר כשצרו מלכי בית חשמונאי זה על זה והיה הורקנוס מבחוץ ואריסטובולוס מבפנים בכל יום ויום היו משלשלין להן דינרין בקופה ומעלין להן תמידין היה שם זקן אחד (מזפניס) שהיה מכיר בחכמת יונית לעז להם בחכמת יונית אמר להן כל זמן שעסקין בעבודה אין נמסרין בידכם למחר שלשלו להן דינרין בקופה והעלו להן חזיר כיון שהגיע לחצי חומה נעץ צפרניו בחומה ונודעזה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה באותה שעה אמרו ארור שיגדל חזיר וארור שילמד בנו חכמת יונית.

#### מסכת סוטה דף מט עמוד ב

כל הסיפור הזה צריך ביאור, שכן אם חכמה יונית, פירושה פילוסופיה או שאר חכמות חיצוניות, איך העביר אותו זקן בעזרתן מסר לראשי הצבא של הורקנוס? ברור שאותו זקן לא רצה שהנצורים בירושלים יבינו, איזה עצות הוא נותן ללוחמים שצרים על העיר – אז אולי בגלל זה הוא דיבר אתם בשפה יונית שמגיני העיר לא ידעו, אבל קציני צבא, שהיו רומאים, יוכלו להבינה? ואם כן, יוצא שדברי הגמרא: "לעז להם בחכמת יונית" – פירושה, שאותו זקן דיבר בשפה היוונית. ביאור כזה לא מסתבר, ראשית, משום שאותו זקן יכל לתת את עצתו המרושעת גם בשפה זרה אחרת (לטינית למשל, שפת האם של קצינים הרומאים בצבא של הורקנוס), להשמיעה בלחישה או להשתמש בשפת סימנים – למה אי"כ אסרו דווקא חכמה יונית?

### כ"ג. מהמשך הגמרא שם גם לא נראה שהבעיה היא בשפה

איני והאמר רבי בארץ ישראל לשון סורסי למה אלא אי לשון הקודש אי לשון יונית וכו'! לשון יונית לחוד וחכמת יונית לחוד. וחכמת יונית מי אסירא? והאמר רב יהודה אמר שמואל משום רשב"ג מאי דכתיב עיני עוללה לנפשי מכל בנות עירי אלף ילדים היו בבית אבא חמש מאות למדו תורה וחמש מאות למדו חכמת יונית ולא נשתייר מהן אלא אני כאן ובן אחי אבא בעסיא שאני של בית ר"ג דקרובין למלכות הווי דתניא מספר קומי הרי זה מדרכי האמורי אבטולוס בן ראובן התירו לספר קומי שהוא קרוב למלכות של בית רבן גמליאל התירו להן חכמת יונית מפני שקרובין למלכות.

רש"י פס: חכמת יונית – לשון חכמה שמדברים בו בני פלטיין ואין שאר העם מכירין בו.

<sup>29</sup> ואפילו קופות תרומת הלשכה שבמקדש סומנו באותיות יווניות: אלפא, ביתא, גמא.

<sup>30</sup> המצב השתנה אחרי הקמת הספרייה הענקית באלכסנדריה, שהיתה פתוחה לכל אחד. שם ידע פילוסופי התפשט בין תושבי העיר, גם בין בני ישראל, וכעבור זמן קצר אנו רואים יהודי בראש הפילוסופים באלכסנדריה, הוא פילון האלכסנדרוני.

הנה מתחילה סברה הגמרא שם שבאותה שעה גזרו שלא למד בנים לדבר בשפה היוונית, אבל מסקנת הגמרא: "לשון יוונית לחוד, וחכמת יוונית לחוד".

ולפי רש"י, חכמת יוונית היינו לשון רמזים, שמשמשים בו רק אליטות, ואין פשוטי העם מכירים בו, וע"כ מובן, למה אותו זקן השתמש בשפה זו: גם אם היו בין הנצורים אנשים דוברי יוונית (שהייתה מסתבר מאד), לא יוכלו להבין את המסר המוצפן שלו ולהאשימו בבגידה. ובמסכת מנחות, ס"ד ע"ב, שם מובא אותו מעשה, אומר רש"י עוד יותר ברור: "חכמת יוונית – רמזות".

#### כ"ד. גם לפי הרמב"ם בפירוש המשנה אין ל"חכמה יוונית" כל קשר לפילוסופיה

ואמרו יונית, רוצה לומר חכמה יונית, לפי שהיו מכניסים את הרמזים שבדבור, וכן דברים שאינם כפשוטם אלא יש להן ענין נסתר חכמה. ובתלמוד אמרו ר' משתעי לשון חכמה והזכירו דברי חידה כמו שנתבאר בגמר עבודה זרה. והיה אצל היונים דברים מעין אלה מיוחדים אצל אומה זו שמשוחחים בהם מה שרוצים כעין רמזים וחידות, וטעם אסור דבר זה לפי שבזמן בית שני צר אחד ממלכי בני חשמונאי על ירושלים והיו אנשי ירושלים משלשלין להם למחנה קופה דינרין בכל יום ונותנין להם בהם שני תמידין לקרבן והיה שם איש היודע אלו הרמזים שהמציאו היונים ודבר עמהם בהם, וכך הוא לשון התלמוד לעז להם בחכמה יונית שכל זמן שהם מקריבין לא תוכלו לכבשם והפסיקו מהם הקרבן, באותה שעה אסרו שילמד שום אדם אותם הרמזים שהמציאו היונים לדבר בהם. ודבר זה אין לי ספק שנשתקע ולא נשאר ממנו בעולם היום לא מעט ולא הרבה.

#### פירוש המשנה לרמב"ם מסכת סוטה פרק ט משנה טו

נימוק מענין, מודע א"א ליחס שם "חכמה יוונית" לפילוסופיה הקלאסית, אנו מוצאים בספר דרך אמונה להרב אברהם ביבגי:

#### כ"ה. פילוסופיה שייכת לאדם במה שהוא אדם, ואין ליחס אותה לאומה זו או אחרת

להתיר הספקות נאמר כי החכמה היוונית איננה חכמת החקירה המופתית הנאמרת, כי חכמת החקירה היא חכמה שכלית והיא לאדם במה שהוא אדם, אם כן היא חכמה אנושית לא חכמה יונית, והחכמה הנקראת חכמה יונית היא דבר מיוחד לאומת יון לא לאומה אחרת. וכבר נודעה חכמת שלמה ע"ה שקובל ממנו היות אלו החכמות באות מספריו, כי נאבדו לאורך הזמנים, ונעתקו ללשונות האומות הזרות אם כן אלו החכמות הן הנה חכמות אנושיות לא חכמות יוניות... ולמה שהוא מצד צורתו הכוללת שהוא בה אדם, יהיה בעל שכל וישכיל וישלם בהשכלה, הנה ראוי לו ומחוייב ללמוד החכמה, כי בה יהיה אדם ויבדל מיתר בעלי חיים היותר חסרים ממנו.

#### רבי אברהם ביבגי, דרך אמונה

ובכן, הפילוסופיה, בהיותה חקירה שכלית, היא חכמה אנושית ולא שייכת לאומה מסויימת. כל אחד שיש לו שכל ונטיה לחשוב ולחקור בדברים, גם כאלה שנחשבים מוסכמים, שייך לחכמה זו. וראשיתה של חכמה זו בספרי שלמה המלך, שאבדו לנו לאורך הזמן, לכן, היום אנחנו מכירים דרך חשיבה פילוסופית מספרי אומות העולם. עכ"פ חכמה שמיוחסת לשלמה המלך שייכת ליהודים לא פחות מיוונים!

רבי אברהם ביבגי חי בספרד בתקופת סוערת מאד, בזמן פולמוס מורה הנבוכים, כאשר שאלת לימוד הפילוסופיה היה במרכז דיון חריף במיוחד.

באותה תקופה, אריסטו, שלא היה מוכר לעם ישראל בתקופת חשמונאים, הפך בפיהם של אחדים לאדם שדעתו "היא תכלית דעת האדם מלבד מי שנשפע עליהם השפע האלקי עד שישגו אל מעלת הנבואה"<sup>31</sup>, ובפיהם של אחרים – "ליווני הארור" שספריו הם איום קיומי ליהדות. באותה תקופה

<sup>31</sup> רמב"ם במכתב שכתב לרבי שמואל אבן תבון, המתרגם של ספרו מורה הנבוכים.

לימוד הפילוסופיה התפשט בחוגים רחבים מאד בספרד, אבל מצד השני הרבה רבנים ראו בדאגה חדירת השקפות זרות לכרם ישראל במקביל להתקררות בלימוד התורה.

חסידי לימוד הפילוסופיה התגוננו אז מהתקפות עליהם באומרים, שאין הם עוסקים בחכמות חיצוניות כלל כיון שחכמת המחקר, מקורה בספרי שלמה המלך, "שאבדו לנו, והועתקו ללשונות הגויים", וע"כ אם רצוננו להכיר חכמת שלמה המלך, אין לנו ברירה היום, אלא ללמוד אותה מספרי היוונים וכדו'. ונתלו בטענה הזאת על אילן הגדול:

#### כ"ו. מורה הנבוכים חלק א פרק עא

דע כי החכמות הרבות אשר היו באומתנו באמתת אלו העיניים אבדו באורך הזמן ובשלוט האומות הסכלות עלינו, וגו'.

ובהמשך מבאר הרמב"ם שם שכיון שכל העיניים האלה שייכים לתורה שבעל פה, הרי היה אסור לכתוב אותם, שכן "דברים שבעל פה אי אתה רשאי לומר בכתב". אמנם החלק ההלכתי של תושב"ע שהיה בפי רבים השתמר ונסדר אח"כ בתלמוד, אבל החלק של חקירה בעיניים אלוקיים, שעסקו בו גדולי החכמים בלבד, לא השתמר, ונשארו ממנו רק רמזים מועטים ועמומים בתלמוד ובמדרשים.

כמובן, מתנגדי הפילוסופיה דחו טענות אלה מכל וכל, ומאז<sup>32</sup> הם התחילו לכנות את הפילוסופיה בשם "חכמה יונית" דווקא, וליחס לה את דברי חז"ל: "ארור שילמד בנו חכמת יונית".

#### כ"ז. מתנגדי הפילוסופיה מכנים אותה בשם חכמה יונית

והנה איך יתחמץ לב אדם על רבותינו הצרפתים וכליותיו ישתוק אשר גזרו לבל ילחם אדם בלחם חכמי יונים בצלם אל יתלונן דהא ודאי קדמום רבנן ואסור ללחום בלחמם שחטיהם שחטי מינות ואמרו ארור המלמד בנו חכמה יונית וכו': כל גאוני צרפת ואשכנז אשר לא שתו לבם לשעות בדברי שוא ולעזוב מקור חיים הלכות ואגדות לעסוק בחכמה יונית אשר אסרו חכמים ללמד את בנו חכמה יונית.

רבי טודרוס בן יוסף הלוי אבולעפיה<sup>33</sup>

#### כ"ח. פלוסופיה נתיחסה ליונים לפי שיצאה מהם

הפלוסופיא, והיא הנקראת חכמה יונית לרז"ל, ונתיחסה ליונים לפי שמהם יצאה והם המציאוה בעולם ובדוה מלבם, לפי שנתנו דעתם לחקור על הנמצאות<sup>34</sup> ולשקלם בשקל שכלם ונקראת בלשון פלוסופי בני עמנו חכמת הנמצאות, לפי שהתחכמו בהן לפי דעתם, ובלשון יון פלוסופיא היא אסורה לכל אשר בשם ישראל יכנה, ואיסורה מבואר ממה שאמרו בסוטה פרק עגלה ערופה, ובקמא פרק מרובה, אמרו שם בזה הלשון וכו' ארור האדם שילמד את בנו חכמה יונית... והחכם ר' אברהם ביבאגי' ז"ל יצא לישע הפלוסופיא והליץ בעדה והתירה לבא בקהל, ולהרים מכשול מדרך עם הקדש אביא דבריו בזה בקצרה, ואם הוא האריך והשיב עליהם ואשוב להוכיח כי הפלוסופיא והיא החכמה העיונית המופתית, אסורה לבא בקהל וגזרת רז"ל היתה עליה בייחוד וכו' וחלילה שתיוחס החכמה השכלית לישראל, וגו'.

רבי מאיר אבן גבאי<sup>35</sup>, עבודת הקדש, ח"ג פרק ט"ז

לא נראה שגדולי עולם אלה הבינו את הפשט בגמרא אחרת מרש"י והרמב"ם, שהרי לא תירצו את כל הקושיות העולות מסיפור הגמרא. הם גם לא הסבירו כיצד אפשר היה בעזרת הפילוסופיה הקלאסית להעביר מסר מוצפן לאויבים. אלא כל מגמתם היתה לשלול ולעקור מן שורש כל נסיון

<sup>32</sup> נראה שהראשון שייחס שם "חכמה יונית" לפילוסופיה היה רבי יהודה הלוי בשירו המפורסם שהקדיש ללידו ומחותנו, רבי אברהם אבן עזרא: "ואל תשיאך חכמת יונית אשר אין לה פרי כי אם פרחים".

<sup>33</sup> "ראש גלות ספרד" (1225 - 1283), מנהיג יהדות קסטיליה, מקורב למלכות. היה גדול בתורה ומקובל, הרביץ תורה בסביליה ועמד בקשר עם רשב"א.

<sup>34</sup> עיין פירושו של רש"י הירש לפסוק: "יפת אלקים ליפת".

<sup>35</sup> מחשובי המקובלים בתקופת גירוש ספרד, מחבר ספרי קבלה חשובים, המפורסם בהם ספר "עבודת הקודש".

ליחס חקירותיו של אריסטו לחכמת שלמה המלך. אין לפילוסופיה קשר לשלמה המלך, היא לא באה ממקורות שלנו, היא חכמת יוונית!  
והראיה לזה שגם גדולי הפוסקים באותה תקופה ממש, שהתנגדו בחריפות ללמוד הפילוסופיה, לא מצאו קשר בין איסורם לסוגיא הנ"ל (בקטע כ"ד):

**כ"ט. ספרי אריסטו אינם בכלל גזרה של חכמה יוונית, אבל אין ללמוד בהם**

ומה ששאלת: מה היא חכמת יונית אשר יתרחק האדם? ואם הם אותם ספרים המפורסמים בעולם כשמע טבעי, ומה שאחר הטבע?<sup>36</sup> ... נראה, שאין הספרים ההם בכלל גזרה זו, שאם מצד שהם כתובים בלשון יוני, הלשון לא נאסר, וכולם היו בקיאים בו... ואם מצד החכמה בעצמה, מהו זה שלעז להם הזקן ההוא? ולכן נ"ל, שחכמת יונית היא לדבר בלשון יוני בחידות ובלשון סתום, שלא יבינו אותה ההמון, רק אותם שלמדו והורגלו באותן החידות. דמיון מ"ש (בפרק כיצד מעברין נג): אמהתא דבי רבי, כי הווי משתעון בלשון חכמה, אמרין הכי: עלת נקפת בכד ידאון נשריא לקיניהון. ור"ל שהכלי הקטן ששואבין בו היין מן החבית, מנקפת בשולי החבית, לפי שכבר כלה היין, ולכן שיעופו וילכו התלמידים למקומם... וחידות כאלו, כשנאמר בלשון יוני, נקראים חכמה יוונית... אמנם, ספרי הטבע המפורסמים, לא מן השם הוא זה, אבל ראוי לימנע מהם, אם הם מתאמצים לעקור עקרי תורתנו הקדושה. ובפרט שני עמודי התווך אשר היא נכונה עליהם, שזהו, חדוש העולם, והשגחת השם יתברך בפרטי המין האנושי.

**שו"ת הריב"ש סימן מ"ה**

**לסיכום הפרק:** עם ישראל ניהל מאבק קשה נגד חדירת **תרבות** יוון. המאבק היה גם נגד המתיוונים, שרצו לאמץ את אורח החיים של השליטים החדשים, ביחד עם הפולחן האלילי שלהם, עם תחרויות הספורט, עם פריצות ומשתאות פרועים, וגם נגד השלטון שניסה לאסור שמירת מצוות. אבל לא היה עימות עם הפילוסופיה היוונית. עימות הזה התרחש רק בתקופת הראשונים, כאלף ארבע מאות שנים אחרי מרד החשמונאים.

<sup>36</sup> אלו שני ספרים הבסיסיים של אריסטו: "הפיזיקה" (טבע) ו"מטהפיזיקה" (מה שאחר הטבע).